

Bokrijk wandelpad 2004

10 km

Aandachtspunten

- start aan het kasteel en Engels park
- koetsweg
- Openlucht museum (poortgebouw Heers)
- Westelijk vijvercomplex
- Wandelpad Kiewit
- Achter het arboretum –Schiettoeren
- pekdennen
- Groene huis
- Aanplanting Pekden
- Educatieve vijver –Zonhover kant
- Natuureservaat “Het Wik” -Beukendreef
- Sterrepunt
- Douglasdreef
- Donkere dreef
- Voorkant arboretum
- Veentuin
- Krimlinde
- Engels park
- kasteel, park , derde Wereldatelier
- Geuren en kleurentuin

Historiek van het domein

Graaf Arnold IV van Loon schonk in 1252 het domein Bucksenrake , nu Bokrijk , 514 ha, aan de cisterciënzerinnenabdij van Herkenrode. Zij lieten de vijvers uitgraven en plantten er bomen. Op de kaart van Ferraris (1771-1775) wordt de plek vermeld als ‘Boeckraeck’ Onder de Franse Revolutie in 1797 werd het goed aangeslagen en verkocht (zwart goed). Tot 1890 waren er vele eigenaars . De belangrijkste was wel de Familie Rittwegen .Het bleef meer dan 50 jaar in hun handen . François Laurent Tittwegen , directeur van Société Generale de Belgique die tevens Minister van Financiën in het jonge Belgie (1831-1832) was verantwoordelijk of lag aan de basis van enkele markante realisaties. Hij zorgde ervoor dat Bokrijk een spoorwegstation kreeg en verder werd toen ook de steenweg Hasselt naar de aas (Hasselt weg –Genker steenweg)aangelegd en deze kwam voorbij in Bokrijk. In die tijd was Bokrijk een onherbergzaam achter gebleven gebied maar de Familie Rittwegen zorgde dat door die realisaties in infrastructuur een beperkte industrialisatie op gang kwam. Bosontginning en ijzererts dat afkomstig was van ontginningen in het domein. De familie Maris –Vanhese liet in 1890 het vervallen woongedeelte afbreken, maar spaarde de bijgebouwen . Ze bouwden op de plaats van de vroegere woning een neorenaissance kasteel (ontwerp Van Mansfeld) , dat ze echter niet konden voltooiën. Ze verkochten in 1896 het kasteel en het domein aan graaf de Meeus , die het voltooidde. De graaf baatte op het domein tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de ijzerwinning uit. Tijdens de oorlog verkocht hij het domein aan Duitse joden . In 1919 legde de Belgische staat beslag op het eigendom en verkocht het aan de Belgische Boerenbond in 1928.

Het werd een modellandbouwwuitbating maar deze mislukte door de crisis en het faillissement van de Belgische boerenbond . In 1938 kocht de Provincie Limburg het domein
Het oorspronkelijke park strekte zich uit tot diep in het huidige openluchtmuseum en naar het noorden toe reikte het tot bijna aan het huidige arboretum. De plannen werden op 16 augustus 1891 voor het eerst tentoongesteld en waren van de hand van Jan Creten die in dezelfde tijd het park van Kiewit uittekende . Iets later is men waarschijnlijk met de realisatie van het park begonnen
Door de conceptie van een Openluchtmuseum en de aanleg van een hertenpark, dat intussen daar weer verdwenen is, werd het bestaande Engels park in oppervlakte erg verkleind.
De zo typische wijde gazons, in vroegere tijden waren het eerder hooiweiden, zijn dus deels verdwenen, de restanten van de parkflora uit die tijd zijn hier en daar wel bewaard gebleven. Denken we maar aan de prachtige Turkse eik (Quercus cerris), enkele prachtige Reuzen- zilversparren en één van de mooiste Calocedrus (Calocedrus decurrens) van Limburg staan in en om het dorpsplein in het Openlucht museum . Dan spreken we nog niet over de enkele mooie Mammoetbomen (Sequoiadendron giganteum) die zich in de omgeving van de "kelderhut" bevinden.

Engels park rond het kasteel

De aanleg van een lustpark ten noordwesten, en de bouw van een neorenaissancekasteel wordt respectievelijk in 1890 en 1896 op het kadaaster genoteerd en mag op naam geschreven worden van de Familie Vanhees uit Hasselt . Ook voordien waren reeds botanisch interessante boomsoorten , ondermeer moeraseik, aangeplant onder invloed van de blinde Louis Baron de Villenfagne van Vogelsanck (Zolder) . Die lag aan de basis van veel botanische introducties in ons land . Bossen van Amerikaanse eik werden in 1881 ter plaatse gezaaid door Isidore Goetbloets met zaad mogelijk afkomstig van het kasteelpark van Vogelzang.

Wanneer we nu onze tocht beginnen met een korte wandeling rond het kasteel geraken we geïmponeerd door een monumentale eik voor het kasteel. Deze Zomereik is dus een typische vertegenwoordiger van onze inheemse bomenflora, werden in de jaren 70 boomchirurgisch behandeld. De vitaliteit van deze reus is door verschillende technische ingrepen aan wegen en gebouwen erg teruggelopen. Toch hopen we door aangepaste verzorging en bemesting dit exemplaar in stand te houden. Over de juiste leeftijd valt niet zoveel te zeggen, ze zijn hol en telling van jaarringen is dus niet meer mogelijk. Vroeger waren er drie exemplaren maar twee ervan dienden geroid omdat ze erg windgevoelig geworden waren door allerlei ziekteaanpassingen, zonder twijfel behoorden ze tot zowat de oudste bomen die hier op het domein voorkomen. Op oude prentkaarten van het kasteel stonden ze steeds afgebeeld.

Enkele jaren terug werd echter al voor verjonging gezorgd

Net aan de overkant van de weg staat een prachtige zilverspar. *Abies nordmaniana* (Nordman Zilverspar of Kaukasische Zilverspar).

Net aan de overkant in het Rhododendron massief staat een prachtige Rode esdoorn (*Acer rubrum*). Een exemplaar dat in Limburg zijn weerga niet kent. Deze boom is vooral prachtig door zijn mooie rode bloeiwijzen vroeg in het voorjaar. Aan de Oostkust van de Verenigde Staten waar deze boom van nature groeit is hij ook erg vermaard wegens zijn mooie herfstverkleuring. Wij missen dat zo typische continentale klimaat en de herfstverkleuring is hier dan ook eerder bedroevend.

Hier in de omgeving staan ook heel wat Rhododendrons. Meestal zijn het onbenoemde kruisingen van een Europese Rhododendron (*Rh. ponticum*). Deze plant is al verschillende decennia in onze streken ingevoerd. Van nature groeit ze eerder in de Kaukasus en het huidige Turkije. Vroeger was dit gebied beter bekend als het land van Pontus vandaar ook de latijnse soortnaam *Pontica*. In de loop der jaren werd deze Rhododendron meermaals gekruist met de veel winterhardere Rhododendron van de Amerikaanse Oostkust (*Rhododendron catawbiense*).

De zogenaamde wilde mauve Rhododendron die we hier in onze contreien aantreffen zijn dan ook meestal kruisingsprodukten van deze twee.

koetsweg

We wandelen nu op de koetsweg. Nu vormt de koetsweg zo een beetje de periferie tussen het engelspark en rechts het openluchtmuseum. De naam "koetsweg" is nogal sprekend omdat dit ooit de weg was die voor het kasteel doorliep en waar de genodigden (met koetsen dus) als het ware werden aangevoerd.
De karrenweg die zo een beetje parallel loopt is al even veelzeggend . Dat was de weg die naar de binnenkoer van de hoeve leidde (nu is dat administratie en derde wereld atelier) , uiteraard werd al dat materiaal , arbeiders en tuiniers inclusief aangevoerd met het voertuig dat ook daar passend was voor rang en stand , de kar dus !!
Als we nu de weidse gazons bekijken hebben we een ietwat vertekend beeld van wat een engels park ooit was . De gazons hebben pas hun intrede gedaan toen " de grasmachine" uitgevonden werden. Oorspronkelijk waren het graasweiden voor het vee van het kasteel of soms ook gewoon hooiweides voor de landbouwer van dienst . Het engelspark was een landschapspark met weidse openruimtes en op de achtergrond bomenpartijen. Het Engels park was meer eerder een reactie op de zeer gekunsteld en formele Franse tuin zoals we die nu nog in Versailles kennen.

Kapelbeek

Op het einde van de koetsweg slaan we links af en lopen op het voetpad parallel met de Kapelbeek. Dat is een typische winterbeek. In de zomer staat ze droog maar in de winter ontwaterd ze de laag gelegen gebieden van Bokrijk. Links van ons hebben we weerom het alomtegenwoordige Openluchtmuseum. Dat is een afgesloten entiteit die best een afzonderlijk bezoekje waard is. Het is de parel van Bokrijk en misschien wel van Limburg. Aan de linkerzijde van ons ligt de uitgestrekte parking en we passeren heel wat administratieve gebouwen. Niet het mooiste stukje natuur om door te moeten wandelen maar het geeft ons wel een idee van wat een recreatiepark als Bokrijk allemaal aan nutsvoorzieningen hebben moet. Een stukje cultureel en natuur patrimonium onderhouden en beheren vergt ook heel wat infrastructuur en uiteraard ook personeel. Maar als we al die bouwwerken doorgeworsteld hebben komen we aan opnieuw een stuk donkere dreef. Rechts nog altijd een stukje Openluchtmuseum in de vorm van een relict van een "oude stad". Ook dat is Bokrijk en ook dat minder gekende deel bevindt zich in het Openluchtmuseum.

Het westelijk vijvercomplex

Het recreatiedomein Bokrijk en het Openluchtmuseum liggen geprangd tussen twee vijvergebieden die tot het zelfde domein behoren. Het oostelijk vijvergebied behoort nu integraal tot het natuurreservaat "Het wik". Tot dat gebied behoort ook de "Educatieve vijver" die we net voorbij gewandeld zijn. Wij bevinden ons momenteel in het Westelijk vijvergebied, dat gebied is bijna integraal in huur door de Limburgse visserijcommissie. Hier wordt de vis gekweekt die later wordt uitgezet op onze openbare waterlopen. We wandelen hier voorbij enkele vijvers die soms kadastrernamen hebben die verwijzen naar oude eigenaars, bouwwerken of oude vegetatie types. "Cemente brak", "rietvijver", "grote beemd", 'Cox I' en "cox II" Sommige vijvers zijn in de zomer totaal overdekt door drijvende waterplanten. De rietvijver heeft een hele intensieve begroeiing van "Gele plomp" In de zomer is dat best mooi

Chinese mammoetboom of watercipres en moerascypressen

Bokrijk is van nature een waterziek gebied gelegen in het vijvergebied midden – Limburg. Ja dat waterzieke heeft tot een unieke en aangepaste fauna en flora geleid in de natuurreservaten die ons omringen. Denken we maar aan "De Maten" en "Het Wik" Maar de term waterziek is eigenlijk eerder uitgevonden door landbouwers en bosbouwers die deze gronden ontgonnen hebben en ze trachten te ontwikkelen voor bos- en landbouw. Ooit was in Bokrijk het Bosbiologisch Centrum (nu Lisec) gehuisvest. Heel bokrijk barst dan ook nog van dat groene cultureel verleden. Overal in het hele domein bukt het nog van proefpercelen van zeldzame exotische houtgewassen die ooit in Bokrijk als proef werden aangeplant. Veel van die exotische weelde is erg vergankelijk gebleken en waren niet bestand tegen de "waterzieke" gronden van Bokrijk. Enkele soorten hebben zich echter merkwaardig aangepast. Daaronder de "Moerascypres" de typische boom van de 'Everglades' in Florida aan de Amerikaanse oostkust en de Chinese Mammoetboom of watercipres, pas ontdekt in 1941 in bergvalleien in de Chinese provincie Szechuan. Wordt als een levend fossiel beschouwd en is de ene overblijvende soort in een geslacht dat vroeger vrij algemeen bleek te zijn. Twee boomsoorten die van nature van zeer natte gronden houden, zelfs in grotendeels van het jaar overstroomde gebieden voelt hij zich thuis. In het westelijk vijvercomplex waar we nu doorwandelen zijn her en der aanplantingen gerealiseerd van deze boomsoorten en de bomen voelen er zich best thuis. Beide soorten zijn bladverliezende naaldbomen eerder op onze wandeling hadden we het al over die andere bladverliezende naaldboom 'De lork'

Wandelpad Kiewit

Kruispunt oude Zonhoverweg en wachterswoning

Onze wandelweg kruist nu een dreef van Amerikaanse eik die de scheiding tussen Openlucht museum en het arboretum.

Het is een deel van de oude weg Bokrijk- Zonhoven die pal door het domein liep. Nu ligt het grootste deel van deze weg in het Openlucht museum, een gedeelte wordt als dusdanig daar ook nog als doorgangsweg gebruikt. Het gedeelte over de beek ligt er nu wat onwezenlijk bij. Nu is hier terug een brug en zou men opnieuw rechtstreeks via Zonhoven - naar Genk (Bokrijk) kunnen gaan ware er niet het Openluchtmuseum geweest. daardoor werd die doorgangsweg afgebroken. De Quercus rubra, beter gekend als de Amerikaanse eik is wel de meest populaire eik uit dat continent. De naam op zich is nogal misleidend want alleen Noord-Amerika telt meer dan vijftig inheemse eikensoorten. Vele soorten zijn hier vroeger geïntroduceerd maar slechts één soort, onze Amerikaanse eik heeft zich hier als het ware verwildert en zaait zich nu gewoon verder uit zonder verdere tussenkomst van de mens. Op sommige plaatsen wordt dit door bosbouwers niet zo erg gewaardeerd. Hij groeit in zijn jeugd erg snel en kan onze inheemse eiken zelfs verdringen. Een eikenblad op zich zelf levert al niet zo gemakkelijk goede humus, onze Amerikaanse eik brengt er nog minder van terecht. Zijn blad is nog veel groter, composteert nog moeilijker en veel inheemse kruidenflora gaat dan ook ten onder aan de alles overheersende druk van deze Amerikaan.

Arboretum

Het arboretum zelf wordt niet bezocht. Het is een wereld op zichzelf. Een bomen- en plantenparadijs dat in alle seizoenen wat te bieden heeft. Echte tuinliefhebbers of natuurliefhebbers die ook nog wat oog hebben voor exotische flora kunnen hier uren vertoeven met het observeren van al de variabiliteit die de natuur op onze planeet te bieden heeft.

-Het provinciebestuur besliste dus in 1938 het kasteel en bijbehorende parken en landerijen aan te kopen. Toen had het domein reeds een rijke geschiedenis op gebied van dendrologische collecties.

Op initiatief van wijlen Gouverneur Verwilghen werd bijkomend een systematisch arboretum gepland.

De tweede impuls om ook daadwerkelijk te starten met de aanplantingen werd gegeven door het toenmalige Centrum voor Bosbiologie (nu Lisee). In die tijd zetelde dat centrum nog in het kasteel. Zij waren toen gestart met een soort testproject over de bruikbaarheid van exotische boomsoorten op onze arme zandige Kempense gronden.

De plaats die werd uitgekozen om dat proefproject ook effectief te realiseren was het perceel "Koebos" genaamd. Dit terrein bevatte genoeg variatie in bodemgesteldheid om aan de eisen van verschillende boomsoorten tegemoet te komen.

In het arboretum dateren de oudste aanplantingen uit begin de jaren '60, jaarlijks werd bij geplant of vervangen. Vanaf 1980 tot nu verveelvoudigde verschillende collecties en werden ook referentiecollecties aangelegd.

Niet alleen nam het aantal planten toe, ook het uitzicht van de collectie veranderde totaal. De optie dat Bokrijk in eerste instantie een recreatiedomein was werd ook in de vernieuwde arboretumaanleg verder doorgetrokken.

Het hele arboretum werd heraangelegd, vele grote bomen werden nog verplant en het resultaat was een meer landschappelijk park waar de klemtoon vooral lag op wandel- en tuinrecreatie etc. Doch zonder de wetenschappelijke waarde van de aanplantingen geweld aan te doen.

Op gebied van hulst is Bokrijk erkend als de enige officiële testtuin van hulst in Europa en met de grootste Europese collectie en dit in samenwerking met de "The American Holly Society". Voor de uitbouw van deze collectie kregen we vooral veel steun en medewerking van Mrs Susyn Andrews uit de Botanische tuin van Kew (Engeland) Horticultural - taxonomist die vooral de wetenschappelijke begeleiding van onze verzameling ter harte nam. In Amerika werden we gesteund en opgevolgd door Gene Eisenbeiss van het U.S National Arboretum (ondertussen overleden).

De grote bamboecollectie werd hoofdzakelijk aan ons geschonken door de Firma Oprins die baanbrekend werk doet op gebied van weefselcultuur van bamboes. We hebben tevens de nationale Bamboe collectie.

De uitgebreide Magnolia collectie is ook hoofdzakelijk van Amerikaanse origine. Via de Amerikaanse Magnolia vereniging werden vele nieuwe soorten en cultuurvariëteiten geïntroduceerd.

Verschiede soorten en cultuurvariëteiten werden ons ook geschonken door Philippe de Spoelberch.

Verder hebben we nog één van de mooiste coniferencollecties van het land. Een zeer uitgebreide collectie Viburnums, Cornus kousa cultuurvariëteiten etc.

In het arboretum werd in 1987 ook een zeer grote moerastuin aangelegd in de vallei van de Zusterkloosterbeek. Het is momenteel één van de grootste semi-natuurlijke moerastuinencomplexen van ons land. De inheemse moerasflora staat er broederlijk naast de meer recente exotische introducties.

Wil je echter het arboretum meer gedetailleerd ontdekken dan moet je nog even wachten wat op 1 mei 2005 wordt door Radio 2 een wandelbrochure van het arboretum voorgesteld en dit van de hand van Ivo Pauwels .

Groene Huis

Het Groene Huis in Bokrijk is "the place to be" voor al wat in Limburg met natuurzorg te maken heeft. Dat blijkt duidelijk uit een overzichtje van de diensten die hier worden geleverd.

Sinds 1996 is Het Groene Huis thuishaven van het Provinciaal Natuurcentrum dat een hele brok beleidsvoorbereidend en -uitvoerend werk verzet voor de provincie. Ook LIKONA en LIMNET, twee netwerken die respectievelijk de natuurstudie en de natuur- en milieueducatie in Limburg overkoepelen, zijn hier gevestigd, net zoals het provinciaal secretariaat van verscheidene natuurverenigingen.

Het Groene Huis doet dienst als vormingscentrum voor de natuursector en herbergt het meest uitgebreide natuur- en milieudocumentatiecentrum van Limburg.

Het Groene Huis is tegelijk ook een druk bevestigd natuur- en milieueducatief centrum met een omvangrijk programmapakket voor het onderwijs, én bezoekerscentrum voor "groene" dagjesmensen die hier onder meer aankloppen voor informatie over het arboretum of die de binnentuin met vorstgevoelige planten komen bezoeken.

Voor de laatste jaren kwamen de activiteiten van en in "Het Groene Huis" in een stroomversnelling terecht.

Vandaar dat het tijd werd een aantal logistieke aanpassingen door te voeren.

Om te beginnen verdient de achtergrondinformatie over het arboretum (wat is een arboretum, welke planten vinden we er, hoe komen de collecties tot stand, enz.) een andere, meer uitgebreide aanpak. De binnentuin van Het Groene Huis bleek hiervoor een geschikte plaats. Deze binnentuin - die enkele jaren geleden al gedeeltelijk werd heringericht - zal op termijn volledig gerenoveerd worden. De informatie over het arboretum wordt via een zestal infoborden geïntegreerd in dit nieuwe tuinconcept.

Betonnen toren

We volgen de geasfalteerde weg van aan de wachterswoning zo langs het arboretum en het groene huis , we zitten nu bijna aan de periferie van het Provinciaal domein.

Aan de linkerzijde liggen natte weilanden die deels privaat, deels provinciale eigendommen zijn. We wandelen hier verder via een verharde weg tot plots in de verte een massieve betonnen toren opduikt. Een restant van de tweede wereld Oorlog. Tijdens de oorlogsjaren was het kasteel van Bokrijk één van de militaire hoofdkwartieren van het Duitse leger. Voor de wachtpost in het noorden van het domein werd er een toren gebouwd die uitkeek over de toen nog uitgestrekte weilanden. De toren staat er nog steeds aan de rand van het domein. Ondertussen zijn de omliggende houtwallen boven de toren uitgegroeid en momenteel is het uitzicht dus eerder beperkt .

Bostuin

Aan de rechterkant zie je intensieve aanplantingen van hulst en andere loofhoutgewassen . Hier is een deel van de grootste hulstcollectie van Europa gevestigd, het is tevens de "bostuin" die aansluit bij de arboretumcollecties. Hier werd onder een "cover " van grove den een heuse schaduwbeplanting aangelegd . Het onderhoud is weinig arbeidsintensief en het is een mooie illustratie van wat zoal kan gedaan worden met monotone dennenbestanden waaraan de Kempen zo rijk zijn. Dikwijls wordt nog gedacht dat je die best allemaal kunt rooien , een huis bouwen en dan een nieuwe tuin aanleggen. Nee , je ziet het hier dus . In de schaduw van een dennenbos kunnen veel planten groeien en kun je een prachtige schaduwtuin creëren.

Pekdennen

Enkele passen verder aan de linker kant worden we geïmponeerd door dennen met eigenaardige loten op de stam. Het zijn de laatste restanten van een aanplanting Pekdennen (*Pinus rigida*) die hier vroeger door de diensten Bosbiologie van de provincie Limburg werden aangeplant.

Het overgrote deel ging in de voorjaarsstormen van 1990 ten gronde. Deze boom groeit van nature aan de Oostkust van Amerika. Het is een grillige niet al te decoratieve boom. Als bosboom werd hij hier vroeger uitvoerig getest maar ook daarvoor waren de resultaten erg ontmoedigend. In Amerika zou deze boom een van de leveranciers zijn van het zo bekende 'Pitch pine' hout. Ook al heeft deze boom geen uitgesproken decoratieve of bosbouwkundige waarde, merkwaardig is hij des te meer. Zoals reeds eerder gezegd vormt hij overvloedig stamscheuten. Dat op zichzelf is reeds een impressionant gezicht, maar bomen die omgehakt worden kunnen zelfs uitschieten, een zeer merkwaardige eigenschap voor coniferen.

In dezelfde groep staan ook enkele *Pinus banksiana*. Het is eerder een struikden die zelden boomvormige afmetingen aanneemt. Als solitair kan hij echter een merkwaardige grillige habitus ontwikkelen en is dan erg decoratief . Wil je echter zo'n exemplaar zien dan zal je het arboretum eens moeten bezoeken.

Onder deze dennen staan ook enkele kleinere populaties van onze twee inheemse bosbessen.

Typische vegetatie in de Bokrijkse bossen

Het grootste deel van de oppervlakte van het domein Bokrijk is begroeid met een vegetatie bestaande uit op zure grond groeiende bossen met ruwe humus. Het zure eiken-beukenbos was in Bokrijk eertijds waarschijnlijk vrij algemeen, maar moest plaats maken voor heidevelden en die werden later op hun beurt met naaldhout beplant. In de 17 e eeuw is men begonnen met het beplanten van de heide met de grove den .

De typische kruiden van het zure eikenbos zijn echter nog massaal terug te vinden: Bochtige smele, Adelaarsvaren, Pijpestrootje en Bosbes (Vaccinium myrtillus) in mindere mate ook Rode bosbes (Vaccinium vitis-idaea)

De Rode en de gewone Bosbes zijn dwergheesters die zich het best thuis voelen in de schaduw van het bos. De gewone Bosbes vormt een bladverliezend en bodembedekkende struik die door elke inwoner in de Kempen voldoende gekend is. In augustus, als de bessen rijp zijn, is er een drukke bedrijvigheid te zien van mensen, die gewapend met een emmertje en veel geduld, voorzichtig de zoete lekkernij van de struikjes plukken. Er wordt lekkere confituur van gemaakt, op Kempense vlaai gelegd of op jenever gezet voor de koude winterdagen. De Rode bosbes daarentegen is geen culinaire specialiteit, wordt dus ook zelden of nooit geplukt. Op het eerste zicht heeft dit kleine bladhoudende heesterje weinig met het vorige gemeen. Het is vrij zeldzaam in onze streken doch in Bokrijk en vooral in sommige delen van het natuurreservaat aldaar komt het nog vrij algemeen voor.

Educatieve vijver

We wandelen nu terug richting verharde weg, aan onze linkerkant ligt de enige vijver van het oostelijk vijvercomplex die nog net buiten het natuurreservaat ligt. Bij ons is deze vijver beter gekend als "De zonhover kant" Het is een van de hoogst gelegen vijvers en hij komt in een droge zomer dan ook het eerst droog te liggen. Deze vijver doet dienst als educatieve vijver van het Provinciaal Natuurcentrum. Wil je dus iets meer weten over de waterfauna en flora dan ben je hier op de juiste plaats.

We gaan verder tot we terug aan een knooppunt van wegen komen, we laten de verharde weg rechts liggen en lopen een eindje in de richting van het natuurreservaat "Het Wik."

Hier is de Zusterkloosterbeek niet in een bedding bedwongen en kan ze vrij kronkelen door dit venig gebied. Hier nog wat verder is de "Zusterkloosterbeek" op zijn mooist. Net op de oever van de beek treffen we ook enkele mooie exemplaren van de Spar (Picea abies) aan . In de Ardennen zijn exemplaren van deze afmetingen gewoon maar in onze streken zijn zo'n mooie exemplaren zeldzaam. In Bokrijk groeien de meeste vermeldenswaardige exemplaren van de fijnspar in de vallei van de Zusterkloosterbeek.

Het is hier vochtig en de luchtvochtigheid is hier waarschijnlijk het hoogst. Dat laatste mist deze boom in Laag en Midden-België. Jongzijdig groeit deze boom erg goed maar later kwijnt hij langzaam weg.

Net achter het tweede exemplaar van de Fijnspar aan de overkant van de Zusterkloosterbeek zie je een omheind exemplaar van de Grove den (Pinus sylvestris) . De zo geroemde koningsden van Bokrijk.

De koningsden

Deze majestueuze den behoort tot de oudste dennen van het domein. De juiste ouderdom is 200 jaar . Dat werd door een stamboring vastgesteld .

Het is een Grove den (Pinus sylvestris), deze boomsoort heeft hier ooit van nature gegroeid.

Wanneer na de ijstijden het klimaat zacht en te vochtig geworden is, wordt zijn groeiplaats beperkt tot de koudere streken van het noorden van Europa of tot hoger gelegen gebieden in de bergen.

In 1675 werd de Grove den terug uitgezaaid door een zekere Adriaen Ghys. Dit gebeurde in het Grootenhoutbosch nabij Gierle in de Antwerpse Kempen.

Het zaad was afkomstig van het masthuis van Breda. Dit bos werd in 1515 aangelegd met zaad afkomstig van Finland.

Zo geraakt deze dennesoort terug verspreid in ons land.

In het begin werd hij enkel aangeplant of gezaaid in enkele grote domeinen. De boeren hadden grote oppervlakten woeste gronden (heide) nodig om hun vee te laten grazen.

Ondanks het besluit van 1772 van Maria-Theresia van Oostenrijk i.v.m. de ontginning van woeste gronden , door bebossing met dennen, en inpulsen van de Fransen (1796-1815) en de Hollanders (1815-1850) duurt het toch tot rond 1850 vooraleer de massale aanplantingen van de Grove den aanvangen.

Dit is het gevolg van een wet, die naar aanleiding van de crisisjaren met hongersnood, in 1847 in het parlement gestemd werd.

Hierdoor kon het Rijk woeste gemeentegronden doen verkopen, waarbij de koper verplicht werd tot ontginning over te gaan.

De definitieve doorbraak van de Grove den komt echter in het begin van de 20ste eeuw. Het vinden van steenkool en de exploitatie ervan heeft tot gevolg dat er veel mijnhout nodig is.

Ondertussen hebben de boeren het gebruik van kunstmest leren kennen en hebben bijgevolg veel minder gronden nodig.

Ze verzetten zich niet langer meer tegen de bebossing van de woeste gronden, integendeel.

De Grove den is erg kenmerkend door zijn jonge oranje bast die schril afsteekt tegen de blauwe hemel. Alleen de Japanse den (*Pinus densiflora*) heeft dezelfde orange bast. Deze laatste wordt hier zelden of nooit in bosbestanden aangeplant, je treft hem dan ook alleen aan in gespecialiseerde bomencollecties zoals het arboretum. Op leeftijd behoort onze grove den onmiskenbaar tot de meest schilderachtige bomen van het hele geslacht. Zijn habitus is dan zo grillig en indrukwekkend dat je er moeilijk naast kunt kijken.

Vroegere tuinontwerpers hadden deze buitengewone eigenschappen reeds in deze boom herkend en heel wat engelse parken worden gedomineerd door deze prachtige bomen.

Ze vormen er als het ware de ruggegraat van het Engels Park. De bomen laten een zeer gevarieerde onderbeplanting van Rhododendrons en Magnolia's en andere kleine loofbomen toe.

Het wik

We komen nu aan een poort die het natuurreservaat 'Het Wik' afsluit voor de gewone wandelaar. Het natuurreservaat heeft een zeer rijke flora en fauna.

Vele vogelsoorten die er nog broeden zijn in België zeer zeldzaam. Het is dan ook belangrijk dat we deze resterende stukjes natuur koesteren en vrijwaren van al te opdringerige pretparkenmentaliteit. Het reservaat is in beheer van Natuurpunt. Jaarlijks zijn er enkele geleide natuurwandelingen gepland.

Wil je meer weten over deze natuurwandelingen dan kan je best terecht met de VZW Natuurreservaten. (Natuurpunt)

We kruisen de Zusterkloosterbeek en komen in een beukendreef terecht. Het is een overblijfsel van een dreef die vroeger dwars door het domein liep. Onmiddellijk links valt ons een bosaanplanting op van de Corsicaanse den. De Corsicaanse den (*Pinus nigra* ssp. *larico*) groeit van nature uiteraard in Corsika, maar ook in Calabrië (Zuid-Italië) en Sicilië.

Zaad ervan zou door de legers van Napoleon, begin van de 18ste eeuw meegebracht zijn naar ons land.

Her en der werden kleine bosjes aangelegd met dit zaad. In het domein 'Rooseveld' te Veldegem lag zo een bosje.

Het was aangelegd in 1816 en viel op door haar uitzonderlijk mooie en zeer rechte bomen.

Voor het Duitse leger in 1916 het bos volledig kaalkapte had men gelukkig reeds in 1875 voor nakomelingen gezorgd door uitzaaiing in het park van 'Wijnendaal'.

In Koekelare (bij Brugge) waren in 1882 nakomelingen uitgeplant.

Het is dit bestand in Koekelare dat jarenlang als zaadboomgaard gefungeerd heeft voor de meeste aanplantingen van Corsicaanse den.

Het ging zelfs zover dat men afstammelingen van dit bos van 1882 "de Zwarte den van Koekelare" ging noemen.

Later werden met het zaad van dit bestand nieuwe zaadboomgaarden aangelegd.

Het succes van de Corsicaanse den is vooral te danken aan zijn zeer sterke groei, zijn zeer rechte stam en zijn hoge resistentie tegen ziekten. De houtproductie kan tot het dubbele van dit van de gewone den bedragen.

De monotome bestanden van deze Corsicaanse den doen nogal mistroostig aan. Fauna en flora hebben er niet zoveel te bieden. Van de rijke variabiliteit van een gemengd bos is hier nauwelijks iets terug te vinden.

Fauna in het bos , eekhoorn

Een bos vol afwisseling is de ideale leefplaats voor de eekhoorn.

In Bokrijk hebben deze diertjes zich merkwaardig goed aan de toeristische drukte weten aan te passen en hun gedrag observeren is hier ook uitermate gemakkelijk. Toeristen laten heel wat eetbaar afval achter en dat weten deze diertjes wel te appreciëren. Niet zelden zie je ze dan ook een vuilnisbak binnenste buiten keren. De eekhoorn in onze streken heeft een zeer variabele vachtkleur. Vosrood is het meest voorkomend maar niet zelden zie je zeer donker gekleurde bijna zwarte exemplaren. Bij deze laatste exemplaren valt de witte vachtkleur van de buik extra op.

Met zijn scherpe gekromde nagels is het een extra klimmer en meermaals staan bezoekers deze akrobaten gade te slaan. Het is een knaagdier en dus ontbreekt de zo typische "Hazelip" ook bij deze dieren niet. Meestal houdt hij zich bezig met het verzamelen van voedsel. Afgeknabbelde dennekegels zijn onmiskenbaar een bewijs van zijn aanwezigheid. Naast dennezaden is hij ook erg verlekkerd op eikels, beukenootjes en kastanjes die hij hier overvloedig aantreft. Een deel ervan stopt hij deskundig weg in de grond als voedselreserve voor een lange koude winter. De eekhoorn zelf is geen echte winterslaper. Hij gaat eerder in rust en doet het dan heel wat kalmer aan. Dagenlang kan hij bij dat gure weer in zijn nest vertoeven. Als de honger al te veel begint te knagen verlaat hij zijn nest en gaat op zoek naar de zaden die hij in betere tijden verstopt heeft. Met zijn voortreffelijke neus vindt hij heel wat zaadjes terug. Vele anderen worden niet terug gevonden en zo levert hij een belangrijke bijdrage tot de verspreiding van boomzaden in het bos.

We volgen verder de borden die dit wandelpad aanduiden en meermaals valt de overvloedige begroeiing van Amerikaanse vogelkers op. Deze kers komt opnieuw uit het Oosten van Noord-Amerika waar het op vruchtbare

gronden tot een majestatische woudboom uitgroeit. Op arme zandige gronden blijft het ook in Amerika eerder een kleine slechtgroeiende struik. Ooit werden deze bomen hier geïntroduceerd om het humusgehalte in onze naaldhoutbestanden enigszins te verhogen. Hij groeide echter in jonge staat zo snel en zaaide zich ongehinderd zelf uit dat de bosbouwers het er moeilijk mee begonnen te krijgen. De boom kreeg dan ook al vlug de weinig vleiende naam van 'Bospest'. In Bokrijk wordt deze struik periodiek gekapt, in jonge bosaanplantingen kan hij wel eens de overhand krijgen en also kan hij heel wat schade aanrichten.

Juist voordat men rechts indraaid ziet men aan de linkerkant nog een aanplanting van Pekdennen en Pinus conorta . Opnieuw proefaanplantingen van weleer. De diversiteit van aangeplante soorten is in Bokrijk hier indrukwekkend. We laten een dertig jarige aanplanting van Douglas links liggen en wandelen een tijdje langs een verhoogde berm. Best mooi om eens te kijken hoe de flora van varenachtigen daar weelderig gedijt.

Einde Beukendreef

Nu komen we uit op een gemengde dreef van Abies alba met hier en daar een beuk.

Wat ons onmiddellijk opvalt is de bedenkelijke gezondheidstoestand van vele bomen.

In bosverband en als houtleverancier zouden de meesten reeds lang gerooid zijn, hier laat men ze echter staan als overblijfsel van de oude bosstructuur. De Abies alba of Zilverspar is inheems in midden Europa. Het is nu een erg zeldzame boom in onze bossen en parken. In bosaanplantingen werd hij al vlug verdrongen door zijn Amerikaanse neef de Reuzenzilverspar (Abies grandis). In sierwaarde is hij in dit klimaat duidelijk ondergeschikt aan vele andere meer exotische soortgenoten.

Op de hoek staat het dikste exemplaar van deze soort dat Limburg rijk is .

Momenteel heeft hij een stamomvang van

Diezelfde dreef is ook merkwaardig omdat op twee verschillende plaatsen een soort knopmutatie voorkomt in de Zilversparren, hier noemen we het heksenbezems.

Plots gaat een knop dwerggroei vertonen en na jaren ontwikkeld zich een zeer compact groeiende tak die eerder op een vogelnest lijkt.

Enten van zulke mutaties levert ons de overbekende dwergconiferen op.

De heksenbezem van de eerste boom is geënt en de plant groeit momenteel in onze kwekerij onder de naam "Bokrijk Globe", en de tweede mutatie is duidelijk groter, is niet zo compact in groeiwijze en kreeg de passende naam "Dikke Berta".

Nu kruisen we de verharde weg en komen terug in één van de oude Douglasdreven terecht. Het zijn dikwijls die dreefjes waar de wegen nog niet verhard zijn die ook de mooiste bomen hebben. Hier groeien de bomen echt nog in bijna natuurlijk gesimuleerde omstandigheden zonder last van overrecreatie.

Links van de weg zien we nog een merkwaardige aanplanting van Tsuga heterophylla.

of Westerse Hemlockspar. Majestatische bomen van deze soort groeien in de Ardennen. Van nature komen ze voor aan de westkust van Noord-Amerika. In Limburg zijn enkele mooie bomen bekend op de grens tussen Haspegouw en de Kempen. In arme Kempische gronden kunnen ze ook gedijen maar in al te droge zomers hebben ze soms wel gebrek aan water. De topscheut kan dan nogal eens indrogen wat de boom als bosboom waardeloos maakt.

Japanse lork

De Japanse lork is na de Grove den de meest aangeplante boomsoort in het domein.

In de eerste percelen van het bos treffen wij de bestanden van die Japanse lork (*Larix kaempferi* (Lamb.) Carr.) aan. Larix is het Romeinse woord voor dennenhars.

De lork is één van de zeldzame bladverliezende naaldbomen.

Vroeger werd vooral de Europese lork (*Larix decidua* Mill) die inheems is in de bergen van Centraal- en Zuid-Europa, aangeplant.

Door zijn grote ziektegevoeligheid in onze laaggelegen contreien en zijn onmiskenbare tragere groei werd overgeschakeld op de Japanse Lork. Uiterlijk verschillen ze niet veel van elkaar. Het meest opvallende onderscheid is de kleur van de twijgen. Bij de Europese lork zijn ze geelachtig, terwijl bij de Japanse lork roodachtig tot bruin zijn, meestal blauwachtig berijpt. Ook de kegels zijn iets verschillend.

Ooit was het een erg dankbare boom voor de bosbouw. Door zijn pionierskarakter en zijn zeer snelle groei geeft hij de bosbouwer de mogelijkheid om een grotere leeftijd en soortenverdeling te bekomen in het totale bos. Hij werd dan ook overvloedig in Bokrijk aangeplant. Recente voorjaarsstormen hebben echter uitgewezen dat de boom zeer windgevoelig is. Vooral niet tijdig gedunde percelen kunnen nogal wat schade oplopen.

Het vroegere enthousiasme rond deze boomsoort is dan ook wat getemperd en vooral in de Kempen wordt hij niet meer zo overvloedig aangeplant. De laatste jaren is de hybride lork op het toneel verschenen. Het gaat hier om een kruising tussen de Europese lork en de Japanse Lork. Deze boom heeft de zo typische groeikracht (hybrid vigour) van vele kruisingen. Of deze kruising de populariteit van de lork zal vergroten valt echter te betwijfelen. Hij groeit nog sneller als beide ouders en is zowie zo nog windgevoeliger.

Vooraf de Europese lork produceert een hoogwaardige houtsoort. Al de chalets in Centraal Europa worden van lorkenhout vervaardigd.

Sterrepunt

Rond de eeuwwisseling werd rond een Engelspark een parkbos aangelegd en in die tijd was zo'n bos zonder een sterrepunt bijna ondenkbaar. Een sterrepunt is een kruispunt waar verschillende dreven elkaar ontmoeten. Vanop dat sterrepunt heeft de wandelaar een mooi zicht op de verschillende dreven. Bokrijk heeft ook zo'n sterrepunt en reeds eerder werd vermeld dat de Bokrijkse bossen overheerst worden door monumentale dreven van douglassen. Onnodig te zeggen dat de dreven die op het sterrepunt hier samenkomen voor het overgrote deel bestaan uit deze boomsoort. Niet minder dan 5 dreven komen samen op het sterrepunt hier. Hier niet ver vandaan bevindt zich ook de dikste Douglas die in het Vlaamse land groeit. In dikte wordt hij nog in ruime mate overtroffen door bomen die in de Belgische Ardennen worden aangetroffen. Daar is de bodem echter heel wat rijker en de door de hoge vochtigheid gelijkt het klimaat daar heel wat meer op zijn thuisland. Hij voelt er zich ontgensprekelijk ook heel wat beter thuis.

Douglassen

Onze donkere dreef loopt over in een dreef Douglassen. We kunnen stellen dat de majestatische dreven van Douglassen typerend zijn voor Bokrijk. De Douglas is een reus uit het land van de reuzebomen. Aan de westkust van Amerika en vooral in Britisch Columbia wordt deze boom wel 100 m hoog. Hier zijn we reeds tevreden met een hoogte van 30 meter en dan nog steekt hij uit boven de overige dikwijls inheemse bomenflora. De dikste Douglas van het Vlaamse land kun je op dit domein bewonderen. De Douglas is de leverancier van het zo befaamde hout 'Oregon'. De laatste jaren maakt deze boom in onze streken ook furor als bosboom. Een zeer goed bosbeheer is echter noodzakelijk, niet tijdig gedunde percelen gaan onherroepelijk aan windval ten onder. Wij kennen deze boom als de Douglas en wel omdat in 1827 ene Engelsman, Douglas genaamd, deze boom voor het eerst in Europa binnenbracht. De wetenschappelijke naam is *Pseudotsuga menziesii*, deze Latijnse naam is niets meer dan een tweeledige combinatie van de betrokken geslachtsnaam en de soortaanduiding. De geslachtsnaam 'Pseudotsuga' refereert naar enige verwantschap met een ander coniferengeslacht *Tsuga*. De tweede naam "menziesii" slaat terug op *Botanicus Menzies* die deze boom in 1793 ontdekte en voor het eerst beschreef. Over de herkomst moeten we niet verder uitwiden, de Nederlandse naam is sprekend genoeg. Het is een verre neef van de ons overbekende hazelaar. Onze hazelaar is welliswaar een struik maar heeft wel grote eetbare vruchten. Een eigenschap die de Turkse Boomhazelaar moet missen. Hier zijn de vruchten klein, niet eetbaar maar wel erg decoratief. De boom uit Turkeye kan ook echt tot een kolossale boom uitgroeien. Of echte boomvormige hazelaars met eetbare vruchten nog lang op zich laten wachten valt te betwijfelen. Her en der in het buitenland wordt duchtig gekruist tussen deze boomhazelaar en zijn struikachtige neven. Het valt dan ook te verwachten dat in de nabije toekomst ooit eens een selectie opduikt die de boomvormige groeiwijze weet te combineren met lekkere eetbare vruchten.

Donkere dreef

De donkere dreef is een aanplanting van Haagbeuk (*Carpinus betulus*). De Nederlandse naam zou ons bijna doen vergeten dat deze plant een heuse boom wordt die op rijke leemachtige bodem best indrukwekkende afmetingen kan aannemen. Op zandige bodem zijn de afmetingen heel wat nederiger. Het is de plant bij uitstek van het Engels park. Sommige vermaarde parken worden gedomineerd door hagen van deze boomsoort. De opkomst van alle mogelijke coniferen zorgden ervoor dat deze zo typische haagplant veel van zijn populariteit verloor. De laatste decennia is hij echter opnieuw razend populair. De donkere dreef hier is een haagaanplanting die nooit gesnoeid of geknipt is. De bomen staan er weliswaar dicht tegen elkaar maar hebben zich toch min of meer normaal kunnen ontwikkelen. Hier ook nog restanten van het vroegere Engels park. Het huidige Engels park heeft heel wat van zijn vroegere glorie teruggewonnen doordat in begin de jaren 90 het oude hertenpark werd verplaatst naar een achtergelegen bos achter de speeltuin. In Noordelijke richting werd het park dus als het ware gerestaureerd en de majestatische bomen die vroeger wat verloren in het hertenpark groeiden kunnen nu in hun volle pracht bewonderd worden. Majestatische reuzelevensbomen (*Thuja plicata*) groeien er zij aan zij met prachtige Atlasceders (*Cedrus atlantica*). Tot het vroegere park daar behoorden ook de enige noemenswaardige *Chamaecyparis nootkatensis* (Notka cipres) die Borijsk rijk is. Enkele passen verder tref je er zelfs de Hinoki cipres (*Chamaecyparis obtusa*) aan. Geen echte kolossale bomen maar toch merkwaardig op onze relatief arme Kempische bodems. Deze bomen dragen nog duidelijk sporen van decennia hertengetrappel onder hun kruin. Hier en daar hebben de vroeger hertenpopulatie zelfs de stam beschadigd. Op dat kleine stukje hier vind je bomenflora van de gematigde streken van maar liefst 4 continenten terug. Hier zie je ook duidelijk wat de problemen van een openbaar park zo al zijn. De bomen staan er niet altijd even fleurig bij. Door overrecreatie geraakt de bodem verdicht zodat de bomen nog nauwelijks kunnen ademen via hun wortelharen.

Nu reeds werd een omheining aangebracht zodat niet vrij tussen de bomen kan gewandeld worden. Met een gepaste bemesting en aanvoer van compost hoopt men nu een kunstmatige strooisellaag te creëren zodat de bomen de toekomstige recreatie druk aankunnen. Aanleg van paden is dan ook heel belangrijk. Op de paden blijven als wandelaar is dan ook bijna een absolute must.

Willen we dit prachtige domein ongeschonden nalaten voor nieuwe generaties.

Zusterkloosterbeek

Het waterrijke domein Bokrijk wordt bevoloed door de Zusterkloosterbeek, het is een zijbeek van de Demer, ze vindt haar oorsprong in een brongebied ten oosten van het domein, namelijk in het Klotbroek.

De Zusterkloosterbeek is een typische Kempense beek, met eerder zuur, ijzerrijk maar helder en zuiver water.

Veentuinen en moerastuin

DE WATER- EN MOERASTUINEN IN BOKRIJK

Door het domein Bokrijk stromen twee beken, namelijk de Zusterkloosterbeek en de kleinere Kapelbeek. De Zusterkloosterbeek ontspringt in het klotbroek en bevoorraadt de vijvers van het natuurreservaat 'Het Wik' via een ingewikkeld dammensysteem. Nadat ze het natuurreservaat verlaat stroomt ze parallel met het arboretum naar het Openluchtmuseum. In deze beekvalleien werden in het holoceen leem-zandgronden afgezet. Waar er onvoldoende waterafvoer was werd veen gevormd. Het is laagveen dat uit riet, zegge- of bosveen bestaat. Het is ter hoogte van het arboretum en in die vallei van de Zusterkloosterbeek dat al de moerastuinen van het domein Bokrijk gelegen zijn. Met de aanleg van de eerste tuin werd gestart in 1978. Oorspronkelijk was het arboretum een strikt systematisch aangelegde verzameling en het gedeelte waar de eerste tuin zich nu situeert was oorspronkelijk de vestigingsplaats van de Wilgenfamilie (Salicaceae). De meeste vertegenwoordigers van de het geslacht Populier (Populus) waren er ooit aangeplant. De grond bleek er echter te nat en de meeste interessante soorten waren reeds verdwenen. Het enige wat nog restte waren enkele oude populierenklonen zoals 'Gelrica', 'Serotina' en 'Robusta' naast wildsoorten soorten als de Abeel (Populus alba) en twee Balsempopulieren (Populus balsamifera). In de vallei zelf stond ook nog een merkwaardig exemplaar van ratelpopulier (P. tremula 'Pendula').

Veel van die oude populierenklonen hadden hun waarde al bewezen in de bosbouw maar in een landschappelijk arboretum waren ze minder op hun plaats. Er werd dus een duidelijke keuze gemaakt. In het voorjaar van 1978 werd een groot deel van vooral die oude populierenklonen gerooid, de wildsoorten zelf bleven zoveel mogelijk behouden. Momenteel nog wordt dit moeras gedomineerd door enkele 35 jaar oude balsempopulieren, enkele abelen en één robusta canada (Populus x euramericana 'Robusta').

Naast de populierencollectie lag er ook nog een restant van een kleine collectie houtachtige grassen of bamboes. Het grootste gedeelte bestond uit een snel woekerende aanplanting van Sasa palmata en Pleioblastus viridi-striatus (Andre) Mak. met enkele bestanden van Sinarundinaria murielae (Fargesia) en Pseudosasa japonica.

Deze oude bamboecollectie werd integraal behouden en in het geheel van de moerastuin geïntegreerd. De valleivorm van dit nat en waterziek gebied werd nog geaccentueerd door een ophoping van aarde. Op die kunstmatige heuvelruggen werd dan de verzameling van bamboes verder uitgebreid en dit in de vorm van vooral vele Phyllostachys soorten en kultuurvariëteiten. Door de hoogte van deze bamboes werd de diepte van de vallei nog maar eens extra benadrukt.

Naast allerlei bijkomende grondwerken werd extra veel aandacht besteed aan enkele maatregelen en dit vooral met de hoop van de tuin zo onderhoudsvriendelijk mogelijk te houden.

Alle bamboes met een woekerende faam werden netjes van elkaar gescheiden of in toom gehouden door oude transportriemen van de steenkoolmijnen welke 80cm breed waren.

Doch naast bamboes hadden we ook groothoefblad en sommige Reynoutria soorten (vroeger Polygonum) waarvoor deze mijnriemen geen extra luxe was.

In de duizendknoopfamilie werd duidelijk niet gekozen voor de alom gekende Japanse duizendknoop (Reynoutria cuspidatum). Deze Japanner had een te slechte reputatie en in bloei had hij ook al niet veel te bieden. We kozen voor een veel elegantere en minder agressieve soortgenoot R. polystachum. Deze had dan ook nog het bijkomend

voordeel dat de roomkleurige bloemen in september nog zorgden voor een extra decoratieve noot. Verder werden andere vochtminnende planten gebruikt en dit vooral om geleidelijk de overgang te realiseren tussen de hoge bamboes en de echte moerasflora.

Zeer dankbaar waren daarvoor het eerder vermeld groothoefblad (*Petasites hybridus*) en de aanverwante en iets robuustere Aziatische soort (*Petasites japonica*). We gebruikten echter ook koningsvaren (*Osmunda regalis*), Moerasspirea (*Filipendula ulmaria*) en de aanverwanten en meestal roos bloeiende soorten zoals *F. rubra* en *F. purpurea*. Geitebaard (*Aruncus vulgaris*), verschillende soorten *Rodgersia* (*R. aesculifolia*, *R. pinnata*, *R. podophylla*, *R. sambucifolia*) en *Peltiphyllum peltatum* (nu *Darmera peltata*) vonden er hun plaats naast de minder bekende maar prachtige vaste planten zoals *Astilbe taquetii* 'Superba' en *Gentiana asclepiadea*.

In de vallei zelf naast de beek kwam een ruw grindpad afgeboord met een weelde aan echte moerasplanten zoals de prachtige moerasvaren van de Amerikaanse Oostkust, *Onoclea sensibilis*. De Amerikanen noemen het de "Sensitive Fern" maar wij hier kennen hem als "Bolletjesvaren". Onze inheemse Moerasvaren (*Thelypteris palustris*) ontbreekt echter niet en komt zelfs van nature op verschillende plaatsen in Bokrijk voor. Naast deze varens staat er een variatie aan cultuurvormen van onze inheemse Gele lis (*Iris pseudacorus*), *Iris laevigata* en *Iris sibirica*. De vele moerasprimula's (*P. japonica*, *P. rosea*, *P. vialii*, *P. beesiana*, *P. bulleyana*, *P. chungensis*, *P. prolifera*, *P. poissonii*, *Primula pulverulenta*) zijn speciaal in trek bij de talrijke toeristen. Jaarlijks krijgen we ontelbare vragen naar hoe en waar deze primula's te kopen of te kweken zijn. Vooral de etageprimula's kruisen vrijelijk en we hebben een overvloed aan prachtige eigen selecties in alle mogelijke pasteltinten. Natuurlijk ontbreken ook de typische moeraslobelia's niet zoals *L. syphilitica*, *L. cardinalis* en *L. x gerardii*. Alhoewel al deze Amerikaanse lobelia's tamelijk winterhard zijn verdwijnen ze relatief vlug in cultuur en moeten daarom steeds opnieuw bijgezaaid worden. Dat is een verschijnsel dat nogal eens meer vastgesteld wordt in de exotische moerasflora. In het eigenlijke "Wilgenmoeras", de naam slaat terug op de vestigingsplaats midden in de oude verzameling van de Wilgenfamilie, werden vele exoten zoals *Pontederia cordata*, *Orontium aquaticum* de beide *Lysichiton* soorten (*L. americanus* en *L. camtschaticensis*) aangeplant. Natuurlijk ontbrak onze inheemse moerasflora niet en grote aantallen van Zwanenbloem (*Butomus umbellatus*), Dotterbloem (*Caltha palustris*), Waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*), Slangenwortel (*Calla palustris*) en pijlkruid (*Sagittaria sagittifolia*), Waterweegbree (*Alisma plantago aquatica*), Grote egelskop (*Sparganium erectum*) en natuurlijk Kalmoes (*Acorus calamus*) werden er aangeplant. Deze laatste niet echt inheemse plant is hier al jaren ingeburgerd en weinige zullen ze als exotisch herkennen.

Naast deze meer algemene planten werden juweeltjes als *Meconopsis grandis* en *M. betonicifolia* aangeplant. Deze Aziatische plantenpracht maakte het geheel extra aantrekkelijk en werd meestal aangeplant langs de paden zodat iedereen kon genieten van deze exotische plantenweelde.

Nu na 10 jaar, als we die eerste aanleg evalueren, kunnen we alvast een waar blunderboek van onze misrekeningen aanleggen. Nu weten we dat, ondanks alle transportriemen, bamboes niet in te nemen zijn. Vooral *Phyllostachys viridi-glaucescens* is een meesterwoekeraar en net zoals de vermaarde taxonoom van het Arnold Arboretum, Dr. Steven Spongberg, recent opmerkte tijdens een bezoek aan ons arboretum "They will take over the world".

Verder weten we nu ook dat ons Groot hoefblad en vele *Ligularia* soorten en zelfs de *Lysichiton*s alleen prachtig gedijen in de schaduw. Ondanks het steeds aanwezige water kunnen deze indrukwekkende grootbladige vaste planten de grote hitteperiodes nauwelijks zonder bladschade overbruggen. We weten verder ook dat het grootste deel van planten zoals *Filipendula rosea*, *Astilbe taquetii* (*A. chinensis* var. *taquetii*) en *Meconopsis* in een mum van tijd overwoekerd zijn door *Lisdodde*.

Dat de aanplant van *Meconopsis*, moerasprimula's en andere exotische plantenjuweeltjes langs de wandelpaden, mooi en nobel is maar dat het in een openbare tuin volstrekt zinloos is. Ze worden binnen de kortste keren geroofd of liefdevol uitgestoken door al te enthousiaste tuinliefhebbers.

Aanvankelijk dachten we dan ook het bij die ene tuin te laten. De onderhoudsproblemen waren al van die aard dat extra uitbreiding niet een van onze hoofdprioriteiten was. Wel werden jaren nadien in het perceel waar de wilgen waren aangeplant een varentuin of varengaarde aangelegd met hier en daar langs de afwateringsbeekjes heel wat waterplanten, moerasprimula's en Koreaanse wasbloem (*Kirengeshoma palmata*). Als bodembedekker werd her en der Dalkruid (*Majanthemum bifolium*) aangeplant. Hele verzamelingen van soorten en cultuurvormen van *Athyrium*, *Dryopteris*, *Cystopteris*, *Osmunda*, *Matteuccia* en *Polystichum* zorgden voor extra aantrekkingskracht in dit heuvelige beeklandschap waar vooral de vele aangeplante wilgensoorten voor extra koelte en schaduw zorgen.

Een duidelijke ommekeer in onze beleidsvisie kwam er pas na de voorjaarsstormen van '91. Toen waaide in dezelfde vallei een groot deel van onze coniferen collectie om. Alle *Libocedrus decurrens* (*Calocedrus*) exemplaren gingen tegen de vlakte samen met enkele mooie exemplaren van *Abies grandis* en *Abies nordmanniana* en verschillende soorten *Tsuga*. Het geheel was een enorme ravage en binnen de kortste keren waren alle gaten gevuld met water zodat het wel een moerastuin "avant la lettre" leek.

Het geheel nivelleren en terug beplanten leek ons dan ook geen verstandige oplossing. Het geheel kunstmatig uitdiepen en zo de waterhuishouding en waterafvoer voor het hele arboretum versnellen leek ons de geschikte oplossing. Het was dus in het voorjaar van 1991 dat het moerastuinen complex in Bokrijk onstond. De volledige realisatie zou nog enkele jaren duren. De gaten die ontstonden door het uitwaaien van de coniferencollectie werden verder uitgediept. Al vlug werd duidelijk dat de kunstmatige diepte die we aanlegde zich met water vulde. Een bron zorgde voor een natuurlijke toevoer van water en aansluiten op de Zusterkloosterbeek, enkele meter verder gelegen, was dus niet nodig. Door het niet aansluiten op deze beek was het visbestand er ook verwaarloosbaar en bleek het al snel de geliefkoosde paaiplaats van kikkers en salamanders. Een naam voor dit moeras lag dan ook voor de hand. Het werd de Salamanderpoel of Salamandermoeras. Het oude bestaande pad werd vervangen door een looppad van zware zwerfkeien, dit liep recht door met moeras met aan weerszijden vooral *Pontederia cordata* in overvloed. Op de oevers werd vooral *Inula helenium*, *Rodgersia pinnata* en *aesculifolia*, *Gunnera manicata* en *Astilboides tabularis* aangeplant.

Ook hier leerden we dat *Inula helenium* of *Alant* wel mooi is maar erg gemakkelijk woekert door uitzaaing.

Het laatste moeras links stroomafwaarts van de Zusterkloosterbeek werd in 1992 aangelegd. Met de erg toepasselijke naam "Robertsmoeras" wilden we niet alleen het witte robertskruid eren dat er aanvankelijk in grote hoeveelheden voorkwam. Het was vooral het moeras van Robert Vanhelden. Deze meestertuinier had er na weken noeste arbeid echt een ziel ingelegd. Het bevond zich midden de taxuscollectie en zonder overdrijven mogen we het de parel in het hele moerascomplex noemen. Het is het laatste kunstmatige moeras dat afgewaterd wordt door de Zusterkloosterbeek, van dan af loopt deze beek naar het Openluchtmuseum en het westelijk vijvercomplex.

Vele planten uit de vorige moerassen treffen we ook hier aan. Enkele interessante nieuwigheden doen hier hun intrede waaronder *Saururus cernuus* en *Cotula coronopifolia*. Het water zelf raakt al vlug overwoekerd door Gewone waterpest (*Elodea canadensis*). Enkele andere vochtminnende varens doen voor het eerst hun intrede in Bokrijk, Canadese koningsvaren (*Osmunda cinnamomea*) en een soort perfect winterharde Venushaarvaren uit de Himalaja *Adiantum venustum*. Deze laatste had in enkele jaren een grote kolonie uitgebouwd maar werd in '95 deels gedecimeerd door het herbicide Round-up. Daarmee werd nog maar eens bewezen dat elke aanleg valt en staat met een degelijk en toegewijd onderhoudspersoneel. Zo'n moerastuin verschilt met de klassieke tuin vooral doordat het een dynamisch geheel vormt. Het is geen statisch gegeven waar alles netjes op zijn plaats blijft zoals we meestal zien in een gewone traditionele aanplanting. In een moeras migreren de planten en plots duiken ze op een plaats die hun zint. Een tuinier met groene vingers, die al zijn planten kent, is voor een moerastuin een absolute must.

Ook in dit moeras komen enkele vroeger gebruikte attributen terug zoals pad met zware zwerfkeien. Maar ook hier moesten we weer beroep doen op kastanje houten treillages om de bezoekersstroom in goede banen te leiden. En ook hier weer de vaststelling dat wij in België schijnbaar niet de mentaliteit hebben om ons neer te leggen met verordeningen die alleen tot nut hebben dat de hele aanleg in eer wordt gehouden zodat iedereen kan genieten van deze pracht.

Aankondigingsbordjes met de vermelding "Gelieve op de paden te blijven Dank U" hebben totaal geen zin. Soms hebben ze zelf een averechts effect en worden ze opzettelijk vernield. Iedereen wil schijnbaar naar believe observeren en of daardoor alle ander planten vernield of platgetrappeld worden schijnt hem niet te interesseren.

De laatste moerastuin, het *Sarracenia*moeras, werd twee jaar geleden aangelegd. Het is ook de enige tuin die niet in eigen beheer werd uitgegraven. Alleen de aanleg en de plantenkeuze gebeurde in eigen beheer en door onze eigen tuiniers. Het is de moerasvijver, nauwelijks op enkele stappen van het kasteel, die een natuurlijke barriere vormt tussen het Openluchtmuseum en het oude Engelse park. In de vijver werd een kunstmatig eilandje aangelegd waar enkele *Sarracenia*soorten (*S. flava* en *S. purpurea*) in hun volle pracht te bewonderen zijn naast beter bekende veenplanten zoals zonnedauw (*Drosera rotundifolia*) samen met een andere inheemse veenplant *Pinguicula vulgaris* ssp. *vulgaris*.

Ook in dit gedeelte maken we weer gebruik van enkele *Reynoutria* soorten en ook ditmaal werd het een Japanse soort maar dan wel inheems in Sachalin eilanden (*R. sachalinensis*). Het is een erg robuuste soort die de gratie van *R. polystachum* combineert met het woekerende karakter van *R. cuspidatum*. Of het met het woekerend vermogen hier ook zo'n vaart neemt weten we nog niet maar we hebben het zekere voor het onzekere genomen en de planten staan geprangd tussen de vijver en een bestaande geasfalteerde weg.

Een Koreaanse soort *Reynoutria elliptica* werd voor het eerst aangeplant. Deze gedijt, hoe kan het ook anders, uitstekend.

Op de drogere plaatsen maken we voor het eerst gebruik van *Agapanthus campanulatus* cultuurvariëteiten en verschillende kultuurvariëteiten van *Kniphofia*. Ook wordt een vrij omvangrijke groep *Zantedeschia aethiopia* aangeplant. Deze bij bloemisten beter gekend als *Richardia* is inheems in het zuiden van Afrika en komt daar voor op verschillende hoogten. De vorm uit het hooggebergte is merklijk meer winterhard maar hoe dan ook deze normaal groenblijvende plant verliest al haar loof tijdens de winter en mits de knollen een winterbedekking hebben kunnen ze jaren probleemloos gedijen en uitgroeien tot indrukwekkende sierplanten.

Dit complex ligt ook nog steeds in de vallei van de Zusterkloosterbeek maar stroomafwaarts rechts van deze beek. Het was vroeger een laaggelegen gebied met aan de randen wat *Rhododendron ponticum* en enkele moerascypressen (*Taxodium distichum*). We hebben het geheel bijkomend opgefleurd met enkele Moerasmagnolia'd (*Magnolia virginiana*). Deze Moerasmagnolia die van nature tot ver in de moerassen in Florida voorkomt, gedijt ook bij ons merkwaardig goed in natte waterzieke gronden. Het is een van de weinig winterharde zomerbloeiende magnolia's met een intense geur. Die geur moet de tuin en daarbijkomende zithoek een extra dimensie geven op zwoele zomeravonden. Algemeen kunnen we stellen dat deze aanplanting nog te jong is om echt indrukwekkend te zijn. Ze ligt echter erg centraal in het park en wordt daardoor meer gezien als de andere water en moerastuinen in het arboretum.

In de voorbije tien jaar hebben we al heel wat ervaring opgedaan en dit vooral wat het onderhoud en in stand houden van zo'n semi- natuurlijk ecosysteem betreft. We willen namelijk een moeras en watertuin waar de ingrepen van de mens schijnbaar tot een minimum herleid zijn. We zeggen duidelijk "schijnbaar" want zo'n tuin met exoten en endemen onderling gemengd levert heel wat problemen op.

Reeds herhaaldelijk hebben we het gegeven van woekerende gewassen aangehaald en dat is zonder overdrijven een probleem.

Vooral lisdodde, vele carexsoorten maar ook Braziliaans vederkruid zorgen steeds opnieuw voor moeilijkheden. Het Braziliaans vederkruid heeft alleen een winter nodig zoals deze van '95 om totaal te verdwijnen. Minder gemakkelijk is het met de carexsoorten en de grote lisdodde.

Lisdodde kan een moeras met vijver op enkele jaren totaal innemen en het blijft dan uiteraard een prachtig moeras waar vooral inheemse flora en fauna naar believen gedijen maar een moerastuin kun je het niet meer noemen.

Na jaren "trial and error" hebben we een toestel aangekocht met de engelse naam "Spot on stipper". Het werkt met een mengsel van het systemisch totaalherbicide, een uitvloeier en een kleurstof. De planten worden aangestipt en door de kleurstof zijn de aangestipte planten duidelijk zichtbaar voor de tuinier. Geleidelijk sterft de plant dan af en nooit zijn er grote spuitvlekken zichtbaar en delicate gewassen kunnen ongestoord verder groeien.

Natuurlijk is dit een hulpmiddel want vele andere waterminnende kruiden zoals harig wilgenroosje en kleefkruid zijn alleen in toon te houden door wieden.

Heb je een moerastuin met natuurlijk water en gevoed door een beek dan krijg je vroeg of laat bezoek van muskusratten. Ze zijn vrij kieskeurig maar gegarandeerd ben je in enkele dagen al de watergentiaan en pijlkruid kwijt.

Slangenwortel op zich zelf is niet zo gegeerd maar deze plant kan zich aanvankelijk erg uitbreiden en grote oppervlakten innemen. Plots kan ze dan zonder duidelijk aanwijsbare reden afsterven en elders weer opduiken. Het is dus een inheems kruid dat vrij emigreerd naar andere lokaties en de dynamische tuin is hier dus nooit ver weg.

Van de vele exoten zoals Peltandra, Orontium en Lysichiton is het in stand houden van grote groepen steeds problematisch. Het zijn vooral de horden vijverliefhebbers die hier voor problemen zorgen.

Eigenaardig is wel dat deze exoten meestal overvloedig en fertiel zaad dragen maar dat nooit zaailingen worden aangetroffen.

Ongetwijfeld zijn sommige fundamentalistische natuurminnaars meer dan gelukkig met de wetenschap dat er geen nieuwe waterpest onze inheemse flora gaat overwoekeren. Alleen van Orontium aquaticum werden enkele zaailingen aangetroffen maar ze overleefden de horden vijverliefhebbers niet.

Een duidelijk nadeel blijft dat jaarlijks in een moerastuin moet bij geplant worden. Vooreerst de talrijke planten die gewoon verdwijnen en van eigenaar veranderen. Meest gevoelige soorten zijn primula's, Orontium aquaticum en een de absolute topper is Lysichiton. Deze laatste plant heeft voor ons het bijkomend nadeel dat ze zich zeer traag ontwikkeld en van zaailing tot volwassen plant duurt al vlug 5 tot 6 jaar. Zo'n plant is dan in de handel relatief duur en dus ontstond in Bokrijk een heus moerasplantentoeerisme.

Niet alle planten verdwijnen in de hebberrige handen van de toeristen. Sommige planten zoals Primula vialii zijn gewoon monocarpisch en bloeien maar éénmaal en sterven dan af. Verjonging van deze primula's heeft gewoon geen kans in zo'n tuin.

Andere vooral aziatische etage-primula's zijn niet volledig aangepast aan ons klimaat en vooral onze onregelmatige winters zorgen voor nogal wat uitval. In de meeste gevallen kunnen we stellen dat ze het niet echt lang uithouden en jaarlijks wordt door ons bij gekweekt en geplant.

Sommige planten kunnen we gewoon niet in stand houden. Ooit hebben we kikkerbeet en hele karrenvrachten Krabbescheer in onze tuinen aangeplant. Steeds opnieuw verdwijnen deze planten alhoewel ze inheems zijn en soms in grote aantallen in de vennen rond het IJsselmeer in Nederland voorkomen waar het water ontegensprekelijk een zuurtegraad heeft die deze van Bokrijk benadert.

Waterdrieblad daarentegen gedijt perfect in onze moerassen en komt zelfs van nature in Bokrijk voor.

Na al deze praktische problemen moeten we nog eens herhalen dat ook vooral menselijke problemen meespelen. Een moeras of watertuin is nauwelijks te vergelijken met een klassieke tuin. Schoffelen of harken bestaat hier niet. Het enige wat hier kan gebeuren is met de hand wieden en zeer selectieve chemische onkruidbestrijding. Dat alles vraagt een zeer goede tuinier met een grote betrokkenheid met zijn werk, die al de moerasplanten kent. Hij moet weten welke planten kunnen woekeren, welke planten speciaal aandacht verdienen en welke bijtijds bij geplant, verjongd of vrijgesteld moeten worden. Van welke planten zaden dienen verzameld, welke planten tegen de vorst dienen beschermd en hoeveel water sommige planten kunnen verdragen. Een ervaren tuinier met groene vingers leert dat in de loop der jaren. Ons probleem is vooral dat die ervaren tuiniers in openbare diensten soms witte raven zijn en meestal zijn het gewoon geen tuiniers maar zijn ze eerder toevallig in onze tuinen beland.

Je kunt nauwelijks eisen en het is zeker niet voor de hand liggend dat al deze mensen dat opgedrongen werk met de nodige gedrevenheid en motivatie vervullen. En zonder dat beetje gedrevenheid zal de prachtige moerastuin evolueren of degraderen, tot een gewoon moeras.

Krimlinde

We wandelen nog even langs het koetshuis door een prachtig stuk lindedreef. Deze lindedreef is best wat uitleg waard. Eerst en vooral is het zowat de enige dreef van Krimlinde die ons land rijk is. Alle bomen werden in vroegere jaren geënt en ook hier is de entplaats nog duidelijk zichtbaar.

Soms noemt men deze linde ook wel de Treurlinde en als men naar de habitus van de boom kijkt moet ons dat niet verwonderen. Dat treurend voorkomen is er ook oorzaak van dat deze linde in tegenstelling met veel andere lindsorten niet erg populair is.

Voor laan aanplantingen zouden de erg laaghangende takken alleen maar hinderen.

Zonder twijfel kunnen we stellen dat het een prachtige boom is, hij wordt niet zo monumentaal als de beter gekende Zomer of Winterlinde maar hij heeft het voordeel dat hij heel wat resistenter is tegen de veel voorkomende honingdauw. Dit fenomeen wordt veroorzaakt door afscheidingen van bladluizen. Op zichzelf zijn die beestjes niet zo schadelijk maar de roetschimmel die zich op de suikersekretie ontwikkelt geeft de boom een alles behalve fleurig voorkomen.

De Krimlinde is geen boom die in de natuur voorkomt. Het is een kruisingsprodukt van de Kleinbladige linde ook wel Winterlinde genoemd met de *Tilia dasystyla*. Alhoewel aan deze stelling de laatste jaren ook weer getwijfeld wordt.

Merkwaardig genoeg produceert deze linde geen kiemkrachtig zaad. De boom is dus steriel en wil men deze boom toch aanplanten dan dient men hem te enten.

De bloesems van deze boom zijn erg geurend en dus erg in trek bij mensen die zwepen bij natuurprodukten.

Lindethee is overbekend. Studies hebben echter uitgewezen dat thee van onder andere ook deze soort licht narcotisch is voor bijen. Als slaapmutsje is waarschijnlijk dus geen betere thee denkbaar.

Derde wereld Atelier

Kleur Bekennen

Kleur Bekennen wil **Mondiale Vorming en Actief Wereldburgerschap** in het onderwijs promoten, stimuleren en vooral ondersteunen.

Onze doelgroep is het basis-, secundair en het hoger onderwijs. Kinderen, jongeren, maar ook leerkrachten kunnen kennis maken met talrijke thema's. Indien je met jouw school een project rond Mondiale Vorming wil opzetten, dan kan je beroep doen op ondersteuning door Kleur Bekennen.

Bovendien wordt de **kwaliteit** van de activiteiten nauw opgevolgd.

Wat is Mondiale Vorming?

Mondiale Vorming of wereldburgerschap is een gemeenschappelijke noemer voor activiteiten en thema's met betrekking tot internationale verhoudingen en **Noord-Zuidthema's**, duurzame ontwikkeling, vredesopvoeding, mensenrechteneducatie en interculturaliteit.

Het documentatiecentrum

Je kan gebruik maken van een uitgebreide verzameling educatief materiaal voor mondiale vorming, dat je in het documentatiecentrum vindt. Je kan het materiaal, na het betalen van een waarborg, gratis lenen voor een termijn van drie weken. Je vindt er onder andere:

- lesmappen met actieve werkvormen
- video's en diareeksen
- informatieve spelen en materialenpakketten
- cd's en cd-rom's

Geuren- en kleurentuin

We wandelen nog even door de oude groententuin van het vroegere kasteel. Momenteel nog "Geuren en Kleurentuin". Het was ooit een prachtige rozentuin maar de bodemgesteldheid en de gewijzigde normen in verband met ziektebestrijding liet een intensieve rozencultuur niet meer langer toe. De tuin werd dan ook vervangen door een multifunctionele gebruikstuin waar geur en kleur zouden centraal staan. Allerhande heesters met geurige bloemen werden er aangeplant.

Terug rond het kasteel